

В. Горвий, заступник генерального директора Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, доктор історичних наук, професор:

«Критерії якості наукових досліджень у контексті забезпечення національного інтересу.

Посилення загальносуспільного інтересу до проблеми визначення критеріїв ефективності наукових досліджень обумовлене розвитком інформаційного суспільства, зростанням суспільної затребуваності саме в якісному інформаційному виробництві, вищою формою якого є продукування наукової інформації. Розвиток наукових підходів до розв'язання проблеми критеріїв якості наукової діяльності в наш час (як і в цілому в загальноінформаційному процесі) відбувається поряд з розглядом технократичних (кількісних) параметрів розробки методик дослідження також і змістових характеристик наукових здобутків, що, власне, і стосуються якості науки. Такий підхід у процесі інтеграції наукової діяльності у виробничу набуває особливої актуальності.

Проблеми визначення сучасних критеріїв наукової діяльності знаходять своє відображення в розробках ряду зарубіжних наукових центрів, зокрема в спеціальних комітетах, створених Радою Міжнародного математичного союзу, Міжнародної ради з промислової та прикладної математики (ICIAM), Інституту математичної статистики (ISM) у США, у Королівській академії мистецтв та наук Нідерландів, у Канадській федерації гуманітарних і соціальних наук тощо. Значний внесок у розробку цієї проблеми зробили також такі дослідники як П. Чеботарьов, О. Орлов, О. Новіков. У розробці цих проблем істотним є внесок ряду вітчизняних наукових центрів, серед яких Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України, відділ бібліометрії та наукометрії Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) під керівництвом лауреата Державної премії України Л. Костенка та ін. При цьому проблеми визначення критеріїв ефективності сучасної наукової діяльності, особливо в контексті відображення інтересів національного розвитку, потребують подальшого аналізу.

Рівень інноваційного розвитку сучасної України, на жаль, наближається до тієї позначки, за якою про вітчизняну науку вже стає прийнятним говорити лише як про традиційний, хоча й малоприматний атрибут суспільної структури сучасної України. У колах посадовців, орієнтованих виключно на зарубіжні інноваційні процеси, уже культивуються думки про непотрібність такого тягаря, як фінансування вітчизняної науки для бюджету сучасної України, дедалі частіше побутують байдужі до національних інтересів і водночас простодушно-наївні уявлення про те, що все, що нам потрібно, ми зможемо купувати на Заході. Поширення таких настроїв в управлінській сфері є шкідливим для українського суспільства не лише демонстрацією невігластва,

що провокує зміцнення нігілістичного ставлення до вітчизняної науки в широкому сенсі в громадській думці і таким чином, фактично, привчає суспільство до поступової ліквідації цього виду діяльності. На інформаційному етапі розвитку Україна ризикує поступово прийти до відмови від виробництва основного для нашого часу продукту – інформації в її найвищому науковому вигляді та через це втратити перспективу національного розвитку.

Водночас розвиток наукової інформації в структурі інформаційних ресурсів прямо пов'язується з перетворювальною діяльністю суспільства, і цей розвиток є важливим показником життєздатності нації та держави в інформаційному суспільстві. Внесок кожної нації, держави в загальноцивілізаційні інформаційні надбання визначатиме – і нині вже дедалі більшою мірою визначає – місце кожної нації та держави у світовій суспільній ієрархії.

З огляду на чіткий прояв такої тенденції в Україні, ставленням до вітчизняної науки визначається, на яке місце в новій світовій ієрархії інформаційного суспільства в недалекому майбутньому претендуватиме Україна, українська нація. Ми можемо зекономити на вітчизняній науці, на розвитку вітчизняних технологій і повністю перетворитися в споживачів наданих нам провідними країнами інформаційних продуктів. Звичайно, на їхніх умовах та з урахуванням їхніх інтересів. У зв'язку з цим ми маємо бути готовими не лише до засилля уніфікації, згорання процесу самобутнього національно-культурного розвитку, а й до багатьох економічних, політичних та інших рішень держав-лідерів сучасного суспільства, що перекладають проблеми власного розвитку на плечі держав – суб'єктів глобального впливу. І, навпаки, при забезпеченні розвитку вітчизняної наукової діяльності, інноваційного суспільства створюються можливості для достойної участі України в міжнародному розподілі праці, національний розвиток набуває нової перспективи, нових якісних здобутків.

При цьому теза про те, що розвиток інформаційного суспільства відбувається за напрямками найбільш ефективного використання інформаційних ресурсів, є особливо актуальною саме для наукової інформації, найбільш дієвої в процесі сучасного суспільного розвитку.

Розробка сучасних методик вимірювання критеріїв ефективності сучасної науки є дуже важливою та актуальною справою, оскільки забезпечує можливість розв'язання досить складної для українського суспільства проблеми дієвого адміністративного управління науковою діяльністю, що має ув'язувати інтереси суспільства з його науковою складовою. В оптимальному варіанті це управління має забезпечувати ефективний науковий супровід як національного, так і загальносуспільного розвитку, створюючи якомога менші перешкоди творчому пошуку та сприяючи продуктивному використанню його результатів. Про те, що ця проблема ще далеко не розв'язана, говорить ще досить популярна

точка зору з коренями в традиційних підходах до наукової діяльності, пов'язана з висновком про непередбачуваність і слабку формалізованість заняття наукою як різновидом творчості. Як зауважується в передмові збірника праць «Наукометрія і експертиза в управлінні наукою», ці обставини стають причиною того, що ставлення до наукової діяльності можна порівняти з полем, у якому в землі дримає насіння ...яке поливати потрібно рівномірно, оскільки апіорі не зрозуміло, де насіння є, а де немає, де воно корисне, а де бур'ян. Поки ж формальні оцінки взагалі та наукометричні зокрема допомагають боротися лише з явними «кущуватими» бур'янами, що вже виростили, або ж локалізувати явно пусті ділянки¹.

Таке образне порівняння заслуговує на особливу увагу з огляду на те, що на нинішньому етапі взаємовідносин воно досить вичерпно характеризує відносини адміністративних органів з науковою спільнотою в чималій кількості країн, що не належать до лідерів інформаційного суспільства. Це порівняння можна застосувати й до українських реалій. При цьому врожай (результати наукової діяльності) очікують часто, не засіваючи (не ставлячи конкретних суспільно значущих завдань для розв'язання проблем, що стоять перед суспільством), однаково поливаючи (фінансуючи) і корисну діяльність, і її імітацію, не вдаючись до змісту процесів, що відбуваються в науковому середовищі (де є насіння, а де немає), при цьому використовують лише поверхневі здобутки технологій інформаційного суспільства (формальні оцінки взагалі й наукометричні зокрема) для боротьби з бур'янами, що вже виростили (або ж локалізувати явно пусті ділянки), підмінюючи таким формальним ставленням необхідне глибинне входження в проблеми реорганізації взаємовідносин науки та управління. При цьому найгіршим є, як уже зауважувалося вище, втрата у деяких представників управлінських структур узагалі будь-якого інтересу до результатів вітчизняної наукової діяльності (до врожаю на власному полі), перехід на використання «заморських продуктів», далеко не завжди корисних і якісних, але таких, що знімають усі турботи, затрати праці та потребують приймати рішення, завдавати собі клопоту необхідністю реформування власних суспільних відносин у сфері виробництва наукової інформації. При цьому поле національної наукової діяльності перетворюється на сяк-так оброблюваний лужок, на зразок славнозвісного англійського, що може мати лише декоративне значення.

Таким чином, частково байдужість до долі вітчизняної науки, частково відсутність бажання, а то й змоги державних чиновників вирішувати стратегічні питання, занурюватися в складні проблеми взаємовідносин з наукою в процесі розвитку інформаційного суспільства, проблеми, обумовлені

¹ Новиков Д. А., Губко М. В. Наукометрія и експертиза в управлении наукой: предисловие // Управление большими системами: сб. тр. Спец. вып. 44. – М.: ИПУ РАН, 2013. – С. 13.

характерною для українського суспільства постійною політичною нестабільністю і відповідною їй ротацією керівних кадрів, підтримкою такої незаінтересованості зарубіжними конкурентами у сфері інноваційних технологій – усе це негативно позначається на долі української науки.

Очевидно, що й популярність теми введення наукометричних показників для визначення ефективності наукових досліджень, схвалювана донедавна в управлінських структурах слідом за деякими експертами, також значною мірою обумовлена, як це парадоксально не звучить, не намаганням інтенсифікувати науковий процес, а, швидше, можливістю перекласти клопіт вивчення наявних проблем на аналіз формальних показників, заснованих на бібліометричній інформації, пов'язаних з розвитком електронних баз даних, можливостями автоматичного розрахунку відповідних індексів.

Популяризація індексу Хірша² у визначенні ефективності наукової діяльності стала, крім іншого, даниною особливостям початкового періоду розвитку інформаційного суспільства, для якого характерне різке збільшення обсягів інформаційного виробництва, у якому за технократичними параметрами інформаційних обмінів губиться змістовна якість. У науку, таким чином, фактично повернулося з минулого право визначення якості, істинності наукових здобутків більшістю формально належних до наукового співтовариства його членів (через цитування). Життєздатність цього методу визнання в науці обумовлюється прихильністю до нього середняків з наукового співтовариства, які оволоділи комп'ютерними технологіями та за їхньою допомогою тиражують у багатоваріантних оновленнях напрацьовану ідею, обмінюються посиланнями із собі подібними. При цьому якщо багатоваріантність оновлення є певною мірою корисною, оскільки підвищує ефективність використання нової наукової інформації, хоча й з певним повторенням, то «мафія» організованого цитування є фактом деструктивним, як і будь-яке інше «організоване» визнання.

Орієнтація при прийнятті управлінських рішень, пов'язаних з організацією наукової діяльності, виключно на індекси цитування є методологічно необґрунтованою і, як вказують дослідники, може призводити до неефективних управлінських рішень³.

Останнім часом панацеєю для визначення дійсного наукового внеску дослідника в сучасну науку стає факт його публікації в рейтингових зарубіжних журналах, у виступах на міжнародних конференціях з подальшою підготовкою монографічних досліджень і підручників. На таке оцінювання наукової діяльності пропонується орієнтуватися й управлінським структурам. Якщо

² *Hirsch J.E.* An index to quantify an individual's scientific research output // *Proc. Natl. Acad. Sci. USA.* – 2005. – Vol. 102, N 46. – P. 16569–16572.

³ *Орлов А. И.* Методологические ошибки ведут к неправильным управленческим решениям // *Управление большими системами.* Вып. 27. – М.: ИПУ РАН, 2009. – С. 59–65.

провести певну аналогію з розвитком загальноінформаційного процесу, такий підхід можна порівняти зі створенням пошукових систем, що є більш кваліфікованим рішенням пошуку необхідної наукової інформації і визначення її значущості від прикладного любительства. У науці він дає можливість визначити рівень статей, орієнтуючись на рівень видань, у яких вона здійснена, чи рівень наукової інформації в тезах, виходячи з рівня конференції.

Орієнтиром наукової значущості публікації також може бути розміщення її в наукометричних базах даних, що акумулюють статті журнального рівня подачі матеріалу, наприклад Web of Science, Scopus чи Google Scholar тощо. Однак і при орієнтації на цей критерій наукової ефективності стикаємося з певними проблемами. Так, Академія Google (Google Scholar) відображає всі статті й книги, розміщені в Інтернеті, і водночас не розрізняє їх за якістю наукової інформації. Web of Science спеціалізується на наукових статтях, однак, фіксує переважно англomовну наукову інформацію, не включаючи у свою наукометрію при цьому доповіді на конференціях і монографії. У Scopus ці види наукової інформації включаються, але очевидна перевага надається лише англomовним текстам.

Необхідно зазначити, що мовна тенденційність у підходах до міжнародної наукометрії є не єдиною проблемою при оцінці наукової об'єктивності цих орієнтирів рівня наукової діяльності. Продукована в наш час наукова інформація підпорядковується загальним характеристикам розвитку глобального інформаційного простору. І в цьому просторі знаходять своє відображення наукові та всі інші інтереси провідних країн-глобалізаторів. Поза всяким сумнівом ці інтереси знаходять своє відображення і в специфічних тематичних та інших інтересах міжнародних видань, у політиці, здійснюваній при формуванні наукометричних баз даних, у всіх інших міжнародних структурах, організованих для оцінки ефективності наукової інформації. Ця обставина також має бути врахована при застосуванні міжнародних інструментів для управління вітчизняною наукою. До цього варто додати, що прагнення до набуття серйозного наукового авторитету з допомогою цих інструментів обертається також значною втратою часу, а це, у свою чергу, негативно позначається на процесі впровадження наукових результатів у практику.

Таким чином, підсумовуючи дискусію стосовно проблем управління наукою в сучасних умовах, дослідники справедливо доходять висновку про те, що «лише професійна експертиза може дати всебічну об'єктивну оцінку наукових результатів і заслуг; наукометричні показники служать інструментом підтримки прийняття рішень експертами...»⁴ (*Горовий В. Критерії якості наукових досліджень у контексті забезпечення національного інтересу // СІАЗ (<http://goo.gl/cFqGjX>).*

⁴ Управление большими системами. – С. 12.